

รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย*

MODEL OF ISLAMIC SCHOOL

APPROPRIATIONS FOR THAI SOCIETY

ทิพย์วรรณ วานิชยากร**
รศ.ดร. ธร สุนทรายุทธ***

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทยเพื่อเป็นโรงเรียนทางเลือกในการแก้ปัญหาการศึกษาอิสลามในสังคมไทย โดยการใช้การวิจัยเชิงอนาคต (Future Research) มีขั้นตอนการวิจัย 5 ขั้นตอน ดังนี้ (1) ศึกษาลักษณะเด่นของสภาพสังคมไทยในอนาคตด้วยวิธีวิเคราะห์เอกสาร (Content Analysis) (2) ศึกษาลักษณะเด่นของสภาพสังคมชาวไทยมุสลิมในอนาคตด้วยวิธีวิจัยเชิงอนาคตเชิงชาติพันธุ์วรรณาแบบกลุ่ม (Ethnographic Group Future Research) ที่ประยุกต์มาจากเทคนิคอีเอฟอาร์ (Ethnographic Future Research) ของโรเบิร์ต เท็กซ์เตอร์ (Robert Texture) (3) ศึกษาสภาพการศึกษาไทยในอนาคตด้วยวิธีวิเคราะห์เอกสาร (Content Analysis) (4) ศึกษารูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทยด้วยวิธีวิจัยเชิงอนาคตเชิงชาติพันธุ์วรรณาแบบกลุ่ม และ (5) ศึกษาความเป็นไปได้ในการนำไปใช้ (Feasibility Study) โดยใช้แบบสอบถามผู้บริหารโรงเรียนอิสลาม 5 โรง ผลการวิจัยได้รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย 5 ด้าน ดังนี้ (1) รูปแบบด้านเป้าหมายหลักของโรงเรียนเพื่อปลูกฝังความศรัทธาในศาสนาอิสลาม (2) รูปแบบด้านโครงสร้างองค์การและกฎระเบียบเพื่อตอบสนองเป้าหมายหลัก (3) รูปแบบด้านการบริหารหลักสูตรเพื่อตอบสนองเป้าหมายหลัก (4) รูปแบบด้านความเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมทุกระดับ และ (5) รูปแบบด้านคุณภาพผู้เรียนเพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

* วิทยานิพนธ์การศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

** นิตยสารหลักสูตรการศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

*** ที่ปรึกษาหลักสูตร ศูนย์นวัตกรรมการบริหารและผู้นำทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

จากผลการวิจัยผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ 2 ระดับ คือ ระดับนโยบายและระดับโรงเรียน ในระดับนโยบายมีข้อเสนอแนะ 3 ประการดังนี้ (1) ผลการวิจัยครั้งนี้อาจใช้เป็นโรงเรียนทางเลือกในการจัดตั้งโรงเรียนอิสลามในพื้นที่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น โดยเสนอเป็น “โรงเรียนอิสลามวิทยาลัย จังหวัด...” ตามความในพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 (2) ด้านแนวคิดในการจัดการศึกษาอิสลามใน 3 จังหวัดภาคใต้ ที่มีประชากรมุสลิมเป็นส่วนใหญ่ มีรูปแบบการจัดการศึกษาอิสลามที่หลากหลายและสถาปนาอย่างมั่นคงมาหลายร้อยปี (3) การให้อิสระโรงเรียนอิสลามในการติดต่อและรับการสนับสนุนด้านวิชาการและงบประมาณจากต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศที่ประชากรนับถือศาสนาอิสลาม เพราะการมีเครือข่ายทั้งในประเทศและต่างประเทศจะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้โรงเรียนมีความมั่นคงต่อไป ในระดับโรงเรียนผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ (1) ที่ตั้งของโรงเรียนซึ่งต้องคำนึงถึงหลักการวางแผน (School Mapping) (2) ควรมีหลักสูตรการปฐมนิเทศครูบุคลากรทางการศึกษา (3) ควรมีการผลิตสื่อการเรียนรู้อิสลาม (4) ควรมีการผลิตสื่อการเรียนรู้อิสลามประวัติความเป็นมาของชาวไทยมุสลิมให้ตรงกับบริบทของโรงเรียน และ (5) การเรียนภาษาไทยเพื่อเกิดความรักความภูมิใจในอัตลักษณ์ความเป็นไทย เป็นต้น

คำสำคัญ : รูปแบบโรงเรียนอิสลาม/ สังคมไทย/ การวิจัยเชิงอนาคต/ การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาแบบกลุ่ม

ABSTRACT

This research had as its objectives to improve the model of Islamic School appropriates for Thai society in order to be the alternative school for Islamic Education in Thailand problem solving. The Future Research utilized in this project employed four processes namely (1) study future outstanding conditions of Thai society by Content Analysis (2) study outstanding conditions of Thai Muslim society in the future by using Ethnographic Group Future Research [EGFR] which the researcher has applied from Ethnographic Future Research by Robert Textor (3) study future conditions of Thai education by Content Analysis and (4) study Model of Islamic School Appropriate for Thai Society by EGFR and (5) Feasibility Study for questionnaire utilization to 5 School Directors. The research results indicate five aspects of Islamic School Model appropriate for Thai society as follows: (1) the Model on school principle policy to foster faiths in Islamic Religion (2) the Model on organization structure and regulations to meet the principle policy (3) the Model on curriculum administration to meet the principle policy (4) the Model on relations with all levels of surrounding conditions and (5) the Model on quality of students for continuous life-long learning.

From the research results, the researcher proposes recommendations on two levels; the policy level and the school level. For the policy level there are four recommendation points namely : (1) the research results can be used as the example of alternative school to set

up Islamic School in the area of Muslim density dwellings by proposing “Islamic School in the Province of...” as stipulated in the Acts of Islamic Organization Administration B.E.2540 (2) the concepts for Islamic Education management in the three southern provinces in which Muslims are the majority populations and there are a wide variety of Islamic Education management established hundreds of years ago. (3) the dependence of school to contact and receive academic and financial supports from abroad especially from the Islamic countries because both local and foreign networks would further strengthen school stability.

For the school level, there are 5 recommendations; (1) for school site selection the School Mapping should be considered (2) teachers as educational personnel (3) instruction media for basic subjects (4) instructional media for historical background of Thai society subjects which should be adjusted to conform with the context of such school and (5) Thai language study should be included in the curriculum in order to promote students’ dignity as a Thai people.

KEYWORDS : Model of Islamic school/ Thai society/ Future Research/ Ethnographic Future Research

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่มีชาวไทยนับถือมากเป็นอันดับ 2 รองจากศาสนาพุทธ ชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วประเทศไม่ต่ำกว่า 8 ล้านคน ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ รัฐบาลไทยได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ในขณะที่ปัจจุบันประเทศไทยกำลังเผชิญกับความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของคนทั่วไป การแข่งขันเพื่อความอยู่รอดของประเทศเหล่านี้มีอัตราสูงขึ้น ความสำคัญของการพัฒนาประเทศขึ้นอยู่กับศักยภาพและคุณภาพของคนเป็นสำคัญ อิสลามเป็นศาสนาที่มีความเคร่งครัดและสร้างความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มอย่างหนาแน่นและมั่นคง โดยมีคัมภีร์อัลกุรอานเป็นสิ่งที่กำหนดแนวปฏิบัติไว้ครบถ้วน ถือได้ว่าเป็นธรรมนูญแห่งชีวิต (Code of Life) ของผู้นับถือศาสนาอิสลามทุกคนและถือว่าการศึกษามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โรงเรียนอิสลามในสังคมไทยมีหลายรูปแบบ เช่น ดาติกาและสถาบันศึกษาปอเนาะ ทั้งสองสถาบันเป็นสถาบันเก่าแก่ที่มีมานาน ในพื้นที่ที่มีมุสลิมอาศัยอยู่โดยเฉพาะในพื้นที่ 3 จังหวัดภาคใต้ ส่วนโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามหรือโรงเรียนอิสลามได้ถือกำเนิดในสองรูปแบบ “รูปแบบแรกคือ ในฐานะโรงเรียนราษฎร์ที่สอนศาสนาอิสลาม และรูปแบบที่สองถือกำเนิดในรูปแบบของการแปรสภาพจากปอเนาะมาเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม” (อับรอฮีม ณรงค์รักษาเขต, 2551, หน้า 4) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามมีทั้งโรงเรียนที่เปิดสอนในระดับประถมศึกษา (ช่วงชั้นที่ 1 และช่วงชั้นที่ 2) และโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่เปิดสอนในระดับมัธยมศึกษา (ช่วงชั้นที่ 3 และช่วงชั้นที่ 4) และที่สอน ทั้งระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษา สำหรับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามระดับมัธยมศึกษา ทั่วประเทศ มีจำนวน 288 โรง ในเขตกรุงเทพมหานคร 6 โรง และในส่วนภูมิภาค 282 โรง (ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ภาคใต้) เมื่อมีโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

เกิดขึ้นจำนวนมาก โรงเรียนเหล่านี้ส่วนใหญ่มีพัฒนาการมาจากโรงเรียนปอเนาะ ในอนาคตมุสลิมจะเลือกเรียนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเพราะ “ในสถาบันแห่งนี้มีการเรียนการสอนวิชาการศึกษา ซึ่งเป็นที่ต้องการของมุสลิม” (อับรอฮีม ณรงค์รักษาเขต, 2551, หน้า 1) ทำให้นักเรียนมุสลิมเหล่านี้ไม่มีโอกาสที่จะสัมผัสกับเพื่อนต่างศาสนาซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมในขณะเดียวกันผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมจะเลือกเรียนในโรงเรียนของรัฐและไม่มีโอกาสสัมผัสกับนักเรียนมุสลิม เพราะมุสลิมส่วนใหญ่อยู่ในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามนอกจากนี้ปัญหาที่ผ่านมาก็คือผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนใน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีผลสัมฤทธิ์ต่ำโดยเฉพาะใน 3 จังหวัด คือ จังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี และจังหวัดนราธิวาส (สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, 2548, หน้า 117)

การศึกษารูปแบบโรงเรียนอิสลามโดยคำนึงถึงลักษณะเด่นของสังคมไทยในอนาคต ลักษณะเด่นของสังคมชาวไทยมุสลิมในอนาคตและลักษณะเด่นของการศึกษาไทยในอนาคตจะทำให้ได้รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทยที่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม โรงเรียนสามารถทำหน้าที่ (Function) หล่อหลอมเยาวชนไทยมุสลิมที่สามารถธำรงรักษาอัตลักษณ์ (Identity) และชาติพันธุ์ (Ethnicity) ของตนเองไว้ได้ในขณะเดียวกันก็มีความเป็นคนไทยที่มีความรักชาติไทย เป็นคนดี เก่ง และมีความสุข มุ่งสร้างสังคมใหญ่ที่เข้มแข็งและมีคุณภาพตามที่สังคมไทยต้องการต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อพัฒนารูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

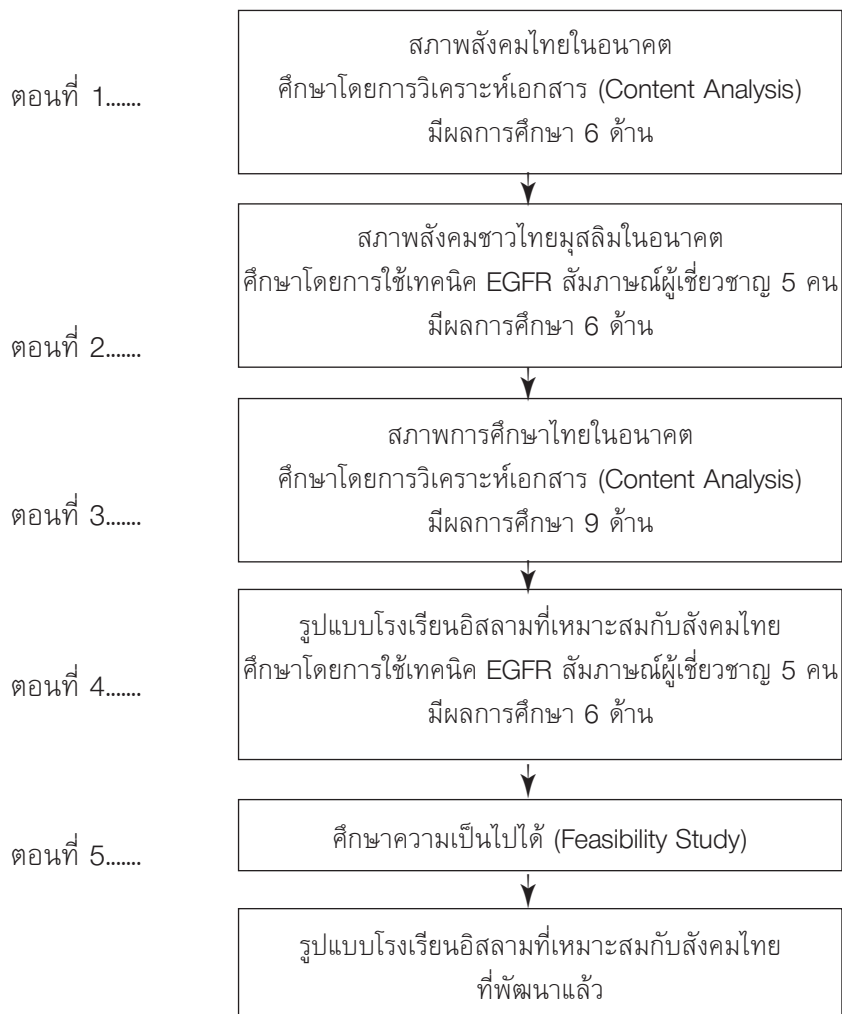
1. ได้รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้บริหารโรงเรียนอิสลามใช้ประกอบการบริหารจัดการโรงเรียนอิสลามทั่วประเทศ
2. ได้รูปแบบโรงเรียนอิสลาม ที่เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายวางแผนพัฒนา กำหนด ยุทธศาสตร์และจัดการศึกษาใน 3 จังหวัดภาคใต้

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. โรงเรียนอิสลาม หมายถึง โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามและโรงเรียนรัฐบาลระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีการจัดการเรียนการสอนวิชาอิสลามศึกษาควบคู่วิชาสามัญ
2. วิชาอิสลามศึกษา หมายถึง การเรียนวิชาการทางศาสนาอิสลามใช้เวลาเรียน 10 ปี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีการวิจัยเชิงอนาคต (Future Research) โดยประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงอนาคตเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Future Research: EFR) หรือ เทคนิคแบบอีเอฟอาร์ ของ Textor โดยการวิจัยครั้งนี้ประยุกต์เป็นการวิจัยเชิงอนาคตเชิงชาติพันธุ์วรรณาแบบกลุ่ม (Ethnographic Group Future Research) หรือ EGFR ขั้นตอนการวิจัยมี 5 ขั้นตอน ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ลำดับขั้นตอนของการวิจัย

การวิเคราะห์ “PESTLE” (Pestle Analysis)

การวิเคราะห์ “PESTLE” มาจากการวิเคราะห์ “PEST” ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เนื้อหาสภาพแวดล้อมด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านเทคโนโลยี เพื่อใช้เป็นกรอบการอธิบายปัจจัยแวดล้อมระดับมหภาคหรือการศึกษาสภาพแวดล้อม (Environment Scan) เพื่อการบริหารเชิงกลยุทธ์ในการวิเคราะห์บางเรื่องมีปัจจัยด้านกฎหมาย (Legal) เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงเรียกว่า “SLEPT” หรือเพิ่มเติมปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม (Environmental Factors) เข้าไปจึงเรียกว่า “PESTEL” หรือ “PESTLE”

ผู้เชี่ยวชาญ

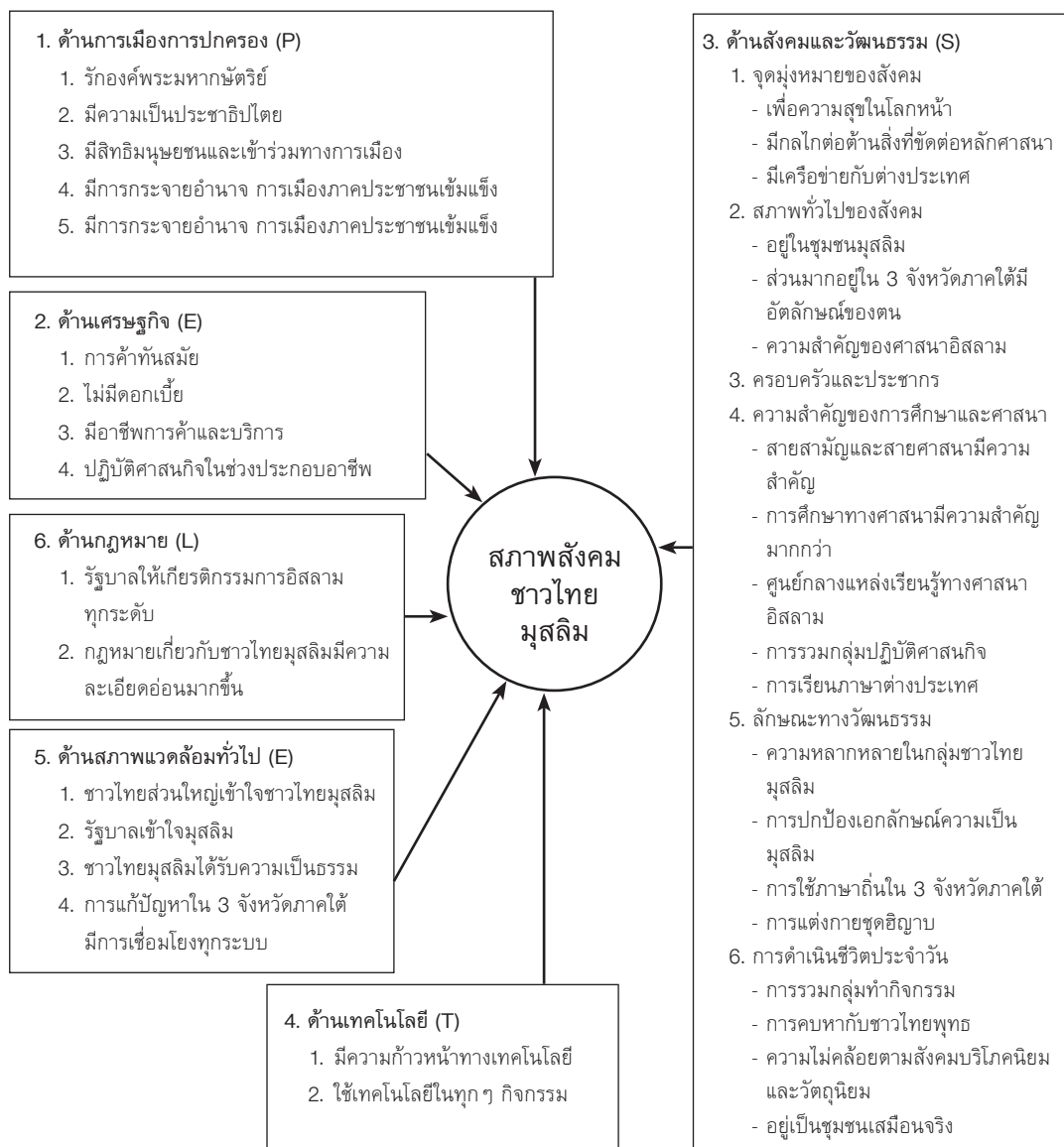
ในการเลือกผู้เชี่ยวชาญในขั้นตอนที่ 2 และขั้นตอนที่ 4 เลือกจากผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้เกี่ยวกับศาสนาอิสลามหรือการศึกษาอิสลามโดยทุกคนมีความรู้ความเข้าใจในสังคมไทย ขั้นตอนละ 5 คน การเลือกผู้เชี่ยวชาญทั้ง 2 ขั้นตอน เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้มีความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิเคราะห์ผลการสัมภาษณ์

ผู้วิจัยนำผลการสัมภาษณ์ แปลงเป็นตัวเลขเพื่อความแม่นยำและเพื่อให้การวิจัยเชิงคุณภาพมีความน่าเชื่อถือ

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องรูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ “PESTLE” เป็นกรอบในการวิเคราะห์เอกสาร (Content Analysis) เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมระดับมหภาค (Environmental Scanning) เรื่องสภาพสังคมไทยในอนาคต มีผลการศึกษา 6 ด้าน ได้แก่ ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านเทคโนโลยี ด้านสภาพแวดล้อมทั่วไป และด้านกฎหมาย สำหรับการศึกษารูปแบบโรงเรียนอิสลามชาวไทยมุสลิมในอนาคตใช้เทคนิคการวิจัยอนาคตเชิงชาติพันธุ์วรรณาแบบกลุ่ม หรือ EGFR โดยใช้กรอบ “PESTLE” เช่นเดียวกัน มีผลการศึกษา เรื่องสภาพสังคมชาวไทยมุสลิมในอนาคต 6 ด้าน ได้แก่ ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านเทคโนโลยี ด้านสภาพแวดล้อมทั่วไป และด้านกฎหมาย มีผลการศึกษาเรื่องสภาพสังคมชาวไทยมุสลิมในอนาคต ดังแสดงในภาพที่ 2

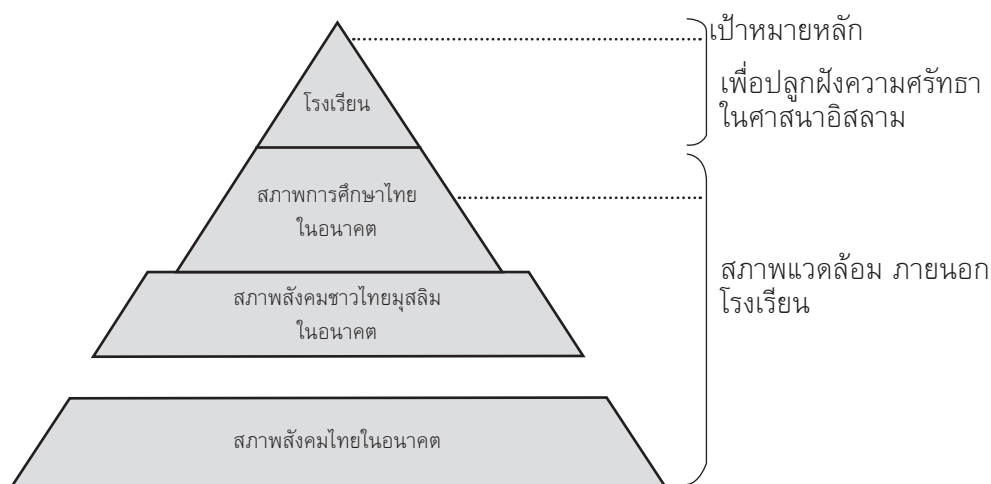

ภาพที่ 2 ผลการศึกษาเรื่องสภาพสังคมชาวไทยมุสลิมในอนาคต

ผลการวิเคราะห์เอกสาร (Content Analysis) เรื่องสภาพการศึกษาไทยในอนาคต มีผลการศึกษา 9 ด้าน ได้แก่ ความสำคัญของการศึกษา ความเชื่อมโยงของการศึกษากับระบบอื่น จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษา ครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา สถานศึกษา การบริหารจัดการศึกษา การประเมินคุณภาพการศึกษา ความเป็นสากลของการจัดการศึกษา และการบริหารการศึกษาใน 3 จังหวัดภาคใต้

จากผลการศึกษาในระดับมหาดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำปัจจัยระดับมหาดังกล่าวทั้ง 3 เรื่อง 3 ระดับดังกล่าว มาสังเคราะห์กำหนด เป็นสิ่งแวดล้อมขององค์กรโดยยึดถือจุดมุ่งหมายของชาวไทยมุสลิมเรื่องความศรัทธาในศาสนาอิสลามมากำหนดเป็นเป้าหมายโรงเรียน (Organization Goal) ในการสร้าง

รูปแบบ (Modeling) โรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย เป็นรูปแบบในภาพนิ่ง (Static Model) ที่มีส่วนประกอบสำคัญอื่นๆ ขององค์การ เช่น โครงสร้าง การบริหารงานของโรงเรียน (Organization Structure) กฎระเบียบของโรงเรียน (School Regulations) รูปแบบการบริหารหลักสูตรเพื่อตอบสนองเป้าหมายหลัก รูปแบบการบริหารชุมชนเพื่อเชื่อมโยงสภาพแวดล้อมทุกระดับ และอื่นๆ ที่จะทำให้โรงเรียนอิสลามในฐานะที่เป็นองค์การทางการศึกษา (Educational Organization) สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมไทยและสามารถแข่งขันได้ในสังคมโลก ทั้งนี้ถือว่าโรงเรียนเป็นระบบเปิด (Open System) ที่มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเพื่อความอยู่รอดขององค์การ ซึ่งองค์การทำหน้าที่เป็นผู้ใช้ทรัพยากรในขณะเดียวกันก็ส่งป้อนทรัพยากรออกสู่สภาพแวดล้อมภายนอก สภาพแวดล้อมขององค์การหรือชุมชนของโรงเรียนเป็นความสัมพันธ์กับชุมชนเชิงพื้นที่ (Site Based) รับนักเรียนไม่จำกัดศาสนาและความสัมพันธ์กับชุมชนมุสลิมทั้งในประเทศและต่างประเทศเป็นชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community) โดยมีวิธีการสร้าง (Modeling) ดังแสดงในภาพที่ 3

ภาพที่ 3 แสดงการออกแบบ (Modeling) โรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย

เมื่อได้โครงร่างรูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย ผู้วิจัยได้นำโครงร่างรูปแบบไปให้ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาอิสลาม 3 คน ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ความตรงเชิงโครงสร้าง (Structure Validity) และความเชื่อถือได้ (Reliability) แล้วจึงนำรูปแบบที่ตรวจสอบแล้วไปสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ 5 คน โดยใช้เทคนิคอีจีเอฟอาร์ ได้รูปแบบที่มีองค์ประกอบ 5 ด้าน

ในขั้นตอนสุดท้ายผู้วิจัยได้นำภาพโรงเรียนอิสลามที่ได้จากการสัมภาษณ์ไปตรวจสอบความเป็นไปได้ (Feasibility Study) โดยผู้บริหารโรงเรียนอิสลาม 5 คน โดยใช้แบบสอบถาม (Check List) ภายหลังการรับแก้แล้ว มีผลการวิจัยเรื่องรูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทยที่พัฒนาแล้ว ดังนี้

รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย

รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทยมีองค์ประกอบ 5 ด้าน ดังนี้

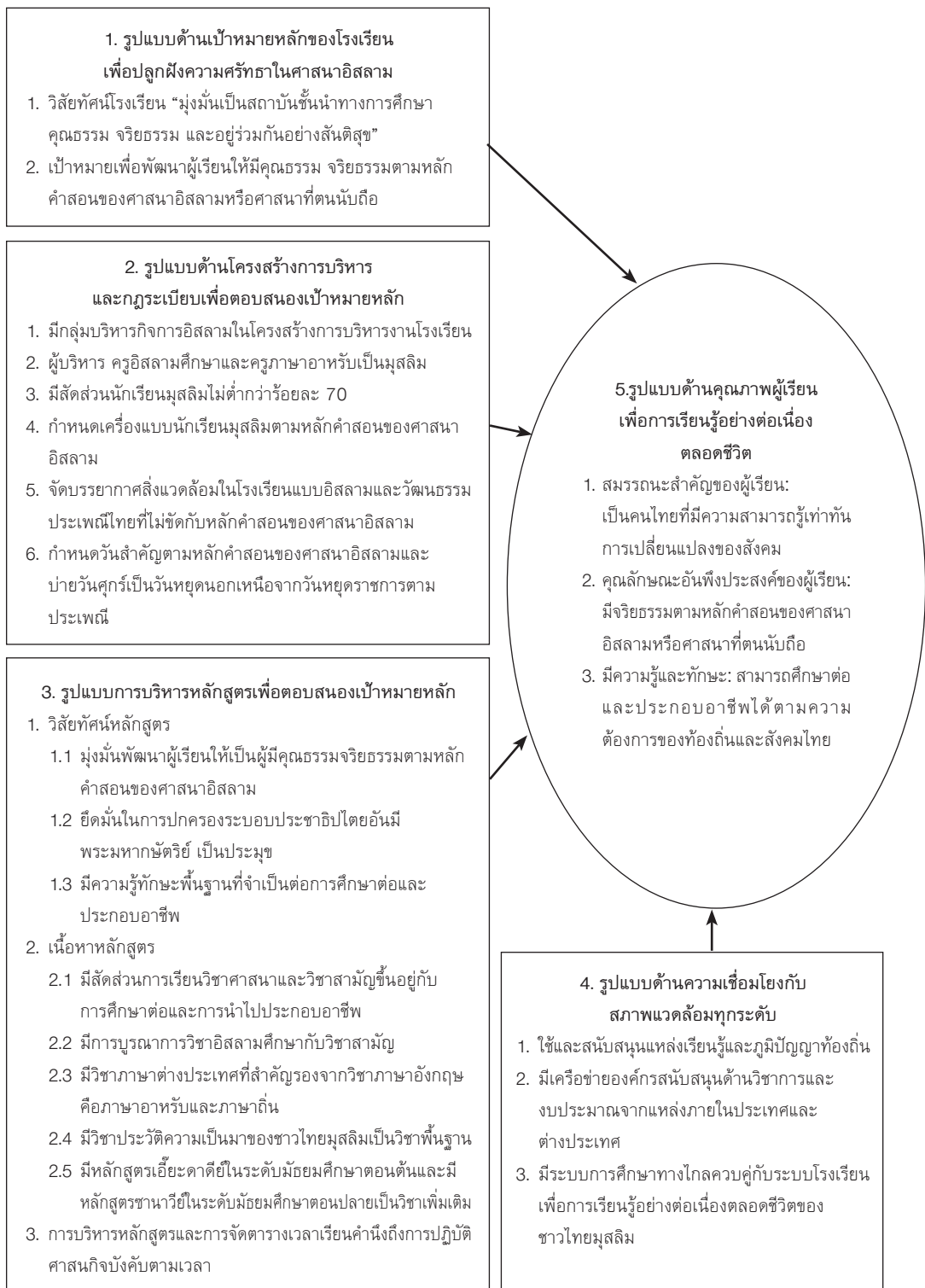
1. รูปแบบด้านเป้าหมายหลักของโรงเรียนเพื่อปลูกฝังความศรัทธาในศาสนาอิสลาม โรงเรียนมีวิสัยทัศน์ “มุ่งมั่นเป็นสถาบันชั้นนำทางการศึกษา คุณธรรม จริยธรรมและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข” มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรมตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามหรือศาสนาที่ตนนับถือ

2. รูปแบบด้านโครงสร้างการบริหารและกฎระเบียบเพื่อตอบสนองเป้าหมายหลัก มีกลุ่มบริหารกิจการอิสลามในโครงสร้างการบริหารงานโรงเรียน ผู้บริหาร ครูอิสลามศึกษาและครูภาษาอาหรับเป็นมุสลิม มีสัดส่วนนักเรียนมุสลิมไม่ต่ำกว่าร้อยละ 70 กำหนดเครื่องแบบนักเรียนมุสลิมตามหลักคำสอนศาสนาอิสลาม จัดบรรยากาศสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนแบบอิสลามและวัฒนธรรมประเพณีไทยที่ไม่ขัดกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม รวมทั้งกำหนดวันสำคัญตามหลักคำสอนของอิสลามและปายวันศุกร์เป็นวันหยุดนอกเหนือจากวันหยุดราชการตามประเพณี

3. รูปแบบด้านการบริหารหลักสูตรเพื่อตอบสนองเป้าหมายหลัก “วิสัยทัศน์หลักสูตร” มุ่งให้ผู้เรียนมีคุณธรรมจริยธรรมตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามหรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีความรู้ทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการศึกษาและประกอบอาชีพ “เนื้อหาหลักสูตร” มีสัดส่วนการเรียนรู้วิชาศาสนาและวิชาสามัญขึ้นอยู่กับการศึกษาต่อและการนำไปประกอบอาชีพ มีการบูรณาการวิชาอิสลามศึกษากับวิชาสามัญ มีวิชาภาษาต่างประเทศที่สำคัญรองจากวิชาภาษาอังกฤษ คือภาษาอาหรับและภาษาถิ่น มีวิชาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาวไทยมุสลิมเป็นวิชาพื้นฐาน มีหลักสูตรเอื้อยะดาดีเยี่ยมในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมีหลักสูตรชานาวิยในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเป็นวิชาเพิ่มเติม ทั้งนี้การบริหารหลักสูตรและการจัดตารางเวลาเรียนคำนึงถึงการปฏิบัติศาสนกิจบังคับตามเวลา

4. รูปแบบด้านความเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมทุกระดับ มีการใช้และสนับสนุนแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีเครือข่ายองค์กรสนับสนุนด้านวิชาการและงบประมาณจากแหล่งภายในประเทศและต่างประเทศ รวมทั้ง มีระบบการศึกษาทางไกลควบคู่กับระบบโรงเรียนเพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตของชาวไทยมุสลิมในประเทศและต่างประเทศ

5. รูปแบบด้านคุณภาพผู้เรียนเพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน เป็นคนไทยที่ดีมีความสามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน มีจริยธรรมตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามหรือศาสนาที่ตนนับถือ รวมทั้งมีความรู้และทักษะสามารถศึกษาต่อและประกอบอาชีพได้ตามความต้องการของท้องถิ่นและสังคมไทย โดยสามารถแสดงเป็นรูปแบบเชิงโครงสร้างได้ ดังแสดงในภาพที่ 4

ภาพที่ 4 รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย

อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่องรูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย มีข้อค้นพบสามารถอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. รูปแบบด้านเป้าหมายหลักของโรงเรียนเพื่อปลูกฝังความศรัทธาในศาสนาอิสลาม วิสัยทัศน์ของโรงเรียนได้ตอบสนองจุดมุ่งหมายของสังคมไทยหรือวิสัยทัศน์ประเทศไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 คือ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” (Green and Happiness Society) ในขณะที่เป้าหมายของโรงเรียนตอบสนองผู้เรียนหลักคือเยาวชนไทยมุสลิม และมีเป้าหมายรองคือเยาวชนไทยพุทธ เพื่อให้โรงเรียนมีลักษณะคล้ายตามสังคมใหญ่ คือ มีความหลากหลายในการนับถือศาสนา

รูปแบบด้านนี้มีความสอดคล้องกับเป้าหมายหลักของโรงเรียนอิสลามของสังคมไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันได้แก่ ตาติกา (TADIKA) สถาบันศึกษาปอเนาะ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในประเทศไทยและในต่างประเทศรูปแบบด้านเป้าหมายหลักนี้ ยังเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย “ในการธำรงรักษาเอกราชและความมั่นคงของชาติ การทำนุบำรุงรักษาศาสนาทุกศาสนาให้สถิตสถาพร” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550, 2550, หน้า 1-2) ประการสำคัญคือ มีความสอดคล้องกับระบอบการดำเนินชีวิตของมุสลิมที่ไม่แยกศาสนจักรออกจากอาณาจักร ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างถึงในประเวศ วะสี, 2548, หน้า 2) ว่า “ทุกศาสนาไม่สามารถแยกศาสนาออกจากการทำมาหากิน ออกจากชีวิต ออกจากการเมืองได้... และศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่รักษาสິงนี้ไว้ได้”

เมื่อพิจารณาถึงประสิทธิภาพของโรงเรียนในฐานะที่เป็นองค์การ (School as an Organization) “เป้าหมายของโรงเรียนสามารถบอกทิศทางของโรงเรียนได้และยังสามารถลดความไม่แน่นอนที่สมาชิกขององค์การต้องพบและเป้าหมายของโรงเรียนยังได้บ่งบอกถึงมาตรฐานของโรงเรียนอีกด้วย นอกจากนี้โรงเรียนจะประสบความสำเร็จถ้ากิจกรรมต่างๆ เป็นไปตามเป้าหมายนั้นที่ตั้งไว้นั้น” (Hoy & Miskel, 2001, p. 290)

2. รูปแบบด้านโครงสร้างการบริหารและกฎระเบียบเพื่อตอบสนองเป้าหมายหลัก เพื่อให้เป้าหมายได้รับการตอบสนอง รูปแบบด้านนี้ทำให้องค์การโรงเรียนเป็นที่ไว้วางใจของชุมชน ดังจะเห็นว่า สถาบันที่ได้รับความนิยมอย่างมากในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ตาติกา และปอเนาะ เพราะในสถาบันแห่งนี้มีการเรียนการสอนวิชาการศาสนาซึ่งเป็นที่ต้องการของชุมชน (อิบรอฮีม ณรงค์รักษาเขต, 2549, บทสรุป) โรงเรียนดังกล่าวมีผู้บริหารและครูเป็นมุสลิม ผู้ปกครองมีความไว้วางใจในด้านการปลูกฝังคุณธรรมศาสนาตลอดมา ในขณะเดียวกันรูปแบบด้านนี้ก็มีลักษณะเปิดกว้างสำหรับครูหรือบุคลากรทางการศึกษาที่มีความรู้ความสามารถที่มีได้นับถือศาสนาอิสลามช่วยพัฒนาการเรียนการสอน รวมทั้งการรักษาสถานภาพความสมานฉันท์หรือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติให้มิในโรงเรียนอิสลามเพื่อให้ผู้เรียนรู้จักสภาพสังคมไทยที่มีความหลากหลายเมื่อจบการศึกษาไป การกำหนดสัดส่วนนักเรียนมุสลิมไม่ต่ำกว่าร้อยละ 70 เพื่อให้โรงเรียนสามารถบรรลุเป้าหมายหลักได้ และ การกำหนดวันสำคัญตามหลักคำสอนของอิสลามและบัยวันศุกร์เป็นวันหยุดนอกเหนือจากวันหยุดราชการตามประเพณีเป็นความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวไทยมุสลิมที่มีความจำเป็นต้องปฏิบัติศาสนกิจ “ละหมาด” ในช่วงบัยวันศุกร์ ดังนี้ รูปแบบโรงเรียนอิสลามจึง

มีความยืดหยุ่นแตกต่างกันไปในส่วนย่อยตามความต้องการของผู้เรียนในแต่ละภูมิภาคของไทย ตามแนวทางการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นดำเนินการ หน่วยงานสามารถตอบสนองบริการประชาชนได้ตามมาตรฐานสากล โดยยึดหลักการปฏิบัติงานเพื่อประชาชน (สมาน รังสิโยภฤกษ์, 2543, หน้า 137-138)

เมื่อพิจารณาโรงเรียนในฐานะที่เป็นองค์การ ตามทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural Functionalism) โครงสร้างและกฎระเบียบที่กำหนดไว้เพื่อตอบสนองเป้าหมายหลักจะเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวอยู่ต่อไปแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงบุคลากร ดังที่ Weber มองว่า กฎ ระเบียบ (Rule and Regulations) จะยังคงอยู่ต่อไปเนื่องในองค์การและมีการปฏิบัติตามแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลในองค์การก็ตาม (Hoy & Miskel, 2001, p. 80)

3. รูปแบบด้านการบริหารหลักสูตรเพื่อตอบสนองเป้าหมายหลัก รูปแบบด้านนี้มีการกำหนด “วิสัยทัศน์หลักสูตร” และ “เนื้อหาหลักสูตร” ซึ่งเป็นสาระสำคัญในการบริหารหลักสูตรโดย การบริหารหลักสูตรด้านอื่น ๆ ล้วนเป็นไปตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เพื่อให้มีความเป็น “รูปแบบ” เพื่ออำนวยความสะดวกทำความเข้าใจรูปแบบ ไม่ซับซ้อนยุ่งยากต่อการทำความเข้าใจ (Bardo and Hartman, 1982, p. 70)

ผลการวิจัยเรื่องรูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย ด้านรูปแบบการบริหารหลักสูตรนี้ยังมีส่วนของการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมาของชาวไทยมุสลิมเป็นวิชาพื้นฐาน ซึ่งนับว่ามีความสำคัญเพื่อให้ผู้เรียนรักในความเป็นไทยและความเป็นมุสลิม เนื่องจากผลการวิจัยของบรรจง ชัยลังกา (2549) เรื่องแนวทางการส่งเสริมให้ชาวไทยมุสลิมใน 3 จังหวัดภาคใต้นิยมเรียนและใช้ภาษาไทย พบว่าปัญหาการใช้ภาษาไทยประการหนึ่ง คือ มีความเข้าใจว่าภาษาไทยไม่เป็นประโยชน์ในการตอบสนองความต้องการของชาวไทยมุสลิมโดยเฉพาะความต้องการทางศาสนาอิสลาม ดังนั้นการปลูกฝังให้ผู้เรียนมุสลิมรักความเป็นชาวไทยมุสลิมจึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้การมีหลักสูตรเอื้อยะดาดีในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมีหลักสูตรชานาวิยในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเป็นวิชาเพิ่มเติมยังเป็นการผสมผสานหรือการบูรณาการระหว่างการจัดระบบการศึกษาแบบดั้งเดิม (Traditional System) และรูปแบบระบบการจัดการศึกษาสมัยใหม่ (Modern System) ภายในบริบทโรงเรียน (School Context) คือ จัดบรรยากาศสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนแบบอิสลามและวัฒนธรรมประเพณีไทยที่ไม่ขัดกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลามตามรูปแบบด้านที่ 2

ประการสำคัญรูปแบบด้านนี้ การบริหารหลักสูตรต้องสอดคล้องกับพื้นฐานทางศาสนา ภาษาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของประชาชนไม่ยึดติดหลักสูตรที่กำหนดจากส่วนกลางสามารถตอบสนองสังคมไทยในอนาคตที่มีความหลากหลาย (เกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา, 2550, หน้า 1; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547, หน้า 1; อัมมาร์ สยามวาลา, 2548, หน้า 1)

4. รูปแบบด้านความเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมทุกระดับ รูปแบบด้านนี้เป็นไปตามลักษณะการบริหารจัดการโรงเรียนเอกชนในอนาคตที่มีการบริหารแบบเชื่อมโยง (Interconnectedness) มีการเชื่อมโยงระหว่างทีมงานกับทีมงาน ระหว่างโรงเรียนกับโรงเรียน และระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในลักษณะเครือข่ายโรงเรียน เครือข่ายผู้ประกอบการและเครือข่ายชุมชน (รุ่ง แก้วแดง, 2544, หน้า 1; สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์, 2549, หน้า 2) รวมทั้งจะเป็นการเสริมสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันมิให้สังคมไทยมีลักษณะบริโภคนิยมเต็มรูปแบบโดยยังคงสามารถรักษาเอกลักษณ์ความเป็นไทยไว้ได้ และเมื่อพิจารณาถึงประสิทธิภาพของโรงเรียนในฐานะที่เป็นองค์การ

(School as an Organization) นอกจากเรื่องเป้าหมายแล้ว รูปแบบระบบทรัพยากร (System - Resource Model) ยังได้รับการพิจารณาว่าเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ประสิทธิผลของโรงเรียน (Hoy & Miskel, 2001, p. 289)

5. รูปแบบด้านคุณภาพผู้เรียนเพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต รูปแบบด้านคุณภาพผู้เรียนเพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต มีความสอดคล้องกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม ซึ่งกำหนดให้มุสลิมแสวงหาความรู้ตลอดชีวิต มีความสอดคล้องกับ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน (Output) ที่โรงเรียนอิสลามทุกโรงเรียนของไทยมีความสอดคล้องกันคือต้องการผลผลิตนักเรียนที่มีคุณภาพทางวิชาการโดยมีคุณธรรม จริยธรรมตามแนวทางของศาสนาอิสลาม โดยที่ในปัจจุบันผู้วิจัยได้วิเคราะห์โรงเรียนอิสลามเอกชนของไทยพบว่า หลายแห่งได้มีการเตรียมพร้อมใน 3 ลักษณะ คือ (1) ให้นักเรียนเข้าสู่วิชาชีพได้ทันทีเมื่อจบการศึกษา (2) เตรียมพร้อมนักเรียนให้เข้าสู่สถาบันการศึกษาภายในประเทศ และ (3) เตรียมพร้อมให้นักเรียนเข้าศึกษาต่อในสถาบันการศึกษาต่างประเทศ

โดยสรุป การวิจัยเรื่องรูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทย เป็นการวิจัยเพื่อหา รูปแบบ ที่ได้จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของโรงเรียนในฐานะที่เป็นองค์การ (School as an Organization) ที่เป็นระบบเปิด (Open System) ที่มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โครงสร้างภายใน (Organization Structure) มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เป้าหมาย (School Goal) และกิจกรรม (Activities) ของโรงเรียนจะบรรลุได้ต้องสามารถตอบสนองความต้องการของสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก รูปแบบโรงเรียนอิสลามที่ได้รับการพัฒนาแล้วนี้เป็นรูปแบบที่คาดว่าจะสามารถตอบสนองความต้องการของผู้ปกครองและนักเรียนที่เป็นชาวไทยมุสลิมที่อยู่ในสังคมไทยที่อยู่ภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและนักเรียนที่จบการศึกษายังคงมีคุณลักษณะอันพึงประสงค์เป็นไปตามที่สังคมไทย สังคมชาวไทยมุสลิม และระบบการศึกษาไทย มีความต้องการ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ด้านแนวคิดในการจัดการศึกษาอิสลามทั่วประเทศ รูปแบบโรงเรียนอิสลามจากผลการวิจัยครั้งนี้อาจใช้เป็นโรงเรียนทางเลือก (Alternative School) ในการจัดตั้งโรงเรียนอิสลามในพื้นที่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นโดยเสนอเป็น “โรงเรียนอิสลามวิทยาลัย จังหวัด...” ตามความในพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 มาตรา 10 ที่บัญญัติว่า “เมื่อเห็นสมควรกระทรวงศึกษาธิการอาจจัดตั้ง “อิสลามวิทยาลัย” ขึ้นเพื่อให้เกิดการศึกษาและอบรมทางวิชาการ ศาสนา วิชาการทั่วไป และวิชาชีพได้”

2. การนำรูปแบบโรงเรียนอิสลามที่เหมาะสมกับสังคมไทยไปใช้จึงควรมีการวิพากษ์รูปแบบที่เป็นผลจากการวิจัยครั้งนี้เพื่อให้โรงเรียนสามารถรองรับความต้องการของท้องถิ่นหรือมีความเหมาะสมกับบริบทที่โรงเรียนตั้งอยู่มากที่สุด

3. กระทรวงศึกษาธิการ เขตพื้นที่การศึกษา ควรมีการกระจายอำนาจในการจัดการศึกษาโดยให้อิสระโรงเรียนอิสลามในการติดต่อและรับการสนับสนุนด้านวิชาการและงบประมาณจากต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศที่ประชากรนับถือศาสนาอิสลาม เพราะเครือข่ายทั้งในประเทศและต่างประเทศ จะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้โรงเรียนในการส่งเสริมจริยธรรมตามหลักการอิสลาม รวมทั้งช่วยเหลือ

งบประมาณสู่ชนบทในพื้นที่ห่างไกลที่มีชาวไทยมุสลิมจำนวนมากโดยไม่ต้องใช้งบประมาณจากรัฐอย่างเดียว

ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ในโรงเรียนอิสลาม

1. ที่ตั้งโรงเรียน ควรคำนึงถึงหลัก “School Mapping” เพื่อให้โรงเรียนอยู่รอด มีชาวไทยมุสลิมเข้าเรียน สามารถดำเนินกิจการได้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ มีการกระจายอำนาจสู่ชุมชน ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยยึดพื้นที่เป็นฐาน (Area Based)

2. ครูและบุคลากรทางการศึกษา สมควรมีหลักสูตรการปฐมนิเทศครูและบุคลากรทางการศึกษาที่มีชาวไทยมุสลิม (Non Muslim) เพื่อการเรียนรู้บริบทของศาสนาอิสลามในเบื้องต้น

3. สื่อการเรียนรู้วิชาสามัญ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานควรดูแลการผลิตสื่อการเรียนรู้ที่มีความหลากหลาย สามารถปรับใช้ได้กับทุกกลุ่มวัฒนธรรม รวมทั้งการสนับสนุนการผลิต สื่อการเรียนรู้วิชาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาวไทยมุสลิมเพื่อให้นักเรียนมีความรักความภูมิใจบรรพบุรุษชาวไทยมุสลิมที่ร่วมสร้างสรรค์ชาติไทยร่วมกับชาวไทยพุทธตลอดมา

รายการอ้างอิง

กษมา วรวรรณ ณ อยุธยา. (2550, 30 มีนาคม). การจัดการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้

มุมมองจากหน่วยปฏิบัติ, *มติชนรายวัน*, หน้า 30.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2547, 30 สิงหาคม). ทางเลือกของการศึกษาและสังคม. *มติชนรายวัน*. วันที่ค้นข้อมูล

25 กรกฎาคม 2550, เข้าถึงได้จาก <http://www.nidambe11.net>

บรรจง ไชยลังกา. (2549). *แนวทางการส่งเสริมให้ชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้เรียนและใช้ภาษาไทย*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรเพื่อความมั่นคง, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.

พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พุทธศักราช 2540. (2540). วันที่ค้นข้อมูล 20 กุมภาพันธ์ 2552, เข้าถึงได้จาก <http://www.lawamendment.go.th>

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550, (2550, 24 สิงหาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. หน้า 1-127.

รุ่ง แก้วแดง. (2544). *การศึกษาไทยปี ค.ศ.2000*. วันที่ค้นข้อมูล 10 สิงหาคม 2550, เข้าถึงได้จาก <http://www.drrrung.com>

สมาน รังสิโยภักดิ์. (2543). *การบริหารราชการไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). *แผนการศึกษาแห่งชาติ (2545-2559)*:

ฉบับสรุป. กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและแผน มาตรฐานการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม.

สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. (2548). *รายงานของคณะกรรมการวิสามัญศึกษาปัญหาความมั่นคงในจังหวัดภาคใต้*. วันที่ค้นข้อมูล 2 ตุลาคม 2550, เข้าถึงได้จาก www.senate.go.th

สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์. (2549). *กระแสหลักของการศึกษาไทยในอนาคต*. วันที่ค้นข้อมูล 4 สิงหาคม 2550. เข้าถึงได้จาก <http://suthep.pier.ac.th>

อัมมาร์ สยามวาลา. (2548, 5 กันยายน). อัมมาร์แนะแก้ปัญหาได้ระยะยาว ปรับการศึกษาดึงคนเข้าสู่เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพธุรกิจ. วันที่ค้นข้อมูล 2 มีนาคม 2551, เข้าถึงได้จาก <http://www.nidame11.net>

อิบรอเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต. (2549). การศึกษาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้. วารสารอินโดจีนศึกษา, 7(1). 55-86.

_____. (2551). สถาบันการศึกษาอิสลามในภาคใต้ของไทย. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี.

Bardo, J. W., & Heartman, J. J. (1982). *Urban sociology: A systematic introduction*. New York: F. E. Peacock Publishers.

Hoy, W. K., & Miskel, C. G. (2001). *Education Administration: Theory, research, and practice* (6thed). Boston: McGraw-Hill.

“The danger for most of us is not that our aim is too high and we miss it, but that it is too low and we reach it.

อันตราย ส่วนใหญ่ของเรา ไม่ใช่ว่า เราตั้งเป้าหมาย สูงเกินไป และ ทำไม่ได้ แต่เป็นการเป้าหมายที่ต่ำเกินไป และ เราทำได้”

Michelangelo